

FELSEFE DÜNYASI

2023 KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 78

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayınlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBITAK ULAKBIM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBIM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Dış (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Boğaziçi Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şirnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Hatice İpek KESKİN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 150,00 TL | **Basım Tarihi :** Aralık 2023, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Tasarım / Design: Turku Ajans

Baskı / Printed: Rebrobir Matbaa
1514. Sokak, No: 23, 06378 İvedik OSB
Yenimahalle / Ankara

Tel: 0(312) 395 20 29 | **Sertifika No:** 47381

GETTIER SONRASI EPİSTEMOLOJİYE ELEŞTİREL BİR KATKI: İNANCIN REFLEKSİF NİTELİĞİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 78, 2023, ss. 77-97.

Geliş Tarihi: 24.02.2023 | Kabul Tarihi: 25.06.2023

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1255983

Araştırma Makalesi

Çağlar KARACA*

Giriş

Günümüz analitik felsefesinde inanç refleksif düşünceden bağımsız, herhangi bir belirsizlik içermeyen bir kavram olarak değerlendirilmektedir.¹ Refleksiyon, belirsizlik, şüphe ve gerekçelendirme gibi zihinsel süreçler başkaca çalışmalarda ele alınmakla birlikte, bu kavramlar genellikle inançtan ziyade bilgiyle alakalı görülmekte, inanç ise önermesel tutumlar (*İng.* propositional attitude) kapsamında değerlendirilmektedir. Bir başka deyişle, ilgili literatürdeki odak noktası öznenin belirli bir önermeyle olan zihinsel ilişkisidir. Buna bağlı olarak, inanç epistemolojisi inancın zayıf ya da güçlü olması ile ilgili analizden ayrıştırılmış, inancın kuvveti özel bir epistemoloji alanı olarak değerlendirilmiştir.² Böylece yalnızca inanç kavramına atfedilen epistemolojik alan darlaştırılmaktadır. Bu makalede, inanç ve bilgi ilişkisi özellikle ampirik bilgiye yönelik şüphecilik bağlamında ele alınacak, inancın Gettier sonrası epistemolojide temel alınan bu darlaştırılmış tanımının yetersiz olduğu, inancın refleksiyondan ve şüpheden (dolayısıyla inancın derecelerinden) bağımsız bir şekilde kavramsallaştırılamayacağı ileri sürülecektir. Bununla birlikte, ilgili eleştirel analiz “S p’ye inanıyor”

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0002-4059-6916, e-mail: ckaraca@kastamonu.edu.tr.

1 Eric Schwitzgebel, “Belief”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde, ed. Edward N. Zalta, 2021.

2 Benzer şekilde, genellikle dinsel inançlar bağlamında tartışılan ve iman, itimat gibi Türkçe karşılıkları olan İngilizce’deki *faith* kavramı da inanç epistemolojisinden ayrı bir alan içerisinde incelenmektedir. İman (Türkçe’deki anlamı açısından) ve inanç bilinmeyen karşısındaki farklı tutumları yansıtmakla birlikte, bu iki kavramın birbiriyle ilişkili olarak ele alınması ve hatta ikisi arasında belirli bir kesişim alanı olduğunun iddia edilmesi de mümkündür. Bununla birlikte, iman kavramının din epistemolojisi açısından incelenmesi tek başına ayrıntılı olarak irdelenmeyi gerektiren bir mesele olduğundan, bu konu bu makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır.

ifadesinin anlamını sorgulamak suretiyle gerçekleştirilecektir. Bunun nedeni, ilgili analitik yaklaşımda benimsenen, önermesel bir tutum olarak bir öznenin belirli bir inancı taşımasının anlamının sorgulanmasının konunun aydınlatılması açısından hayli önemli oluşudur.

Yöneltilecek eleştiriye dayanak olan temel argümanımız şudur: “S p’ye inanıyor” ifadesi “S p’yi biliyor” ifadesiyle bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Bu ikisi arasındaki ilişki meselenin özneler arası boyutunu anlayabilmek adına son derece önemlidir. İnancın nasıl tanımlanması gerektiği problemi inancı taşıyan öznenin diğer öznelerle olan epistemolojik ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, bu iki ifade arasında özneye bağlı bir değişkenlik olduğu görülecektir. Buna göre, “S p’ye inanıyor” ifadesini ele alırken, bu inancın doğruluğuna ilişkin kendimiz bir değerlendirme yaptığımızda, S’nin ilgili inancını paylaşıyorsak bu ifade “S p’yi biliyor” ifadesine denk bir hale gelecektir. “S p’ye inanıyor” ifadesi asıl olarak ilgili inancı yanlış olarak değerlendirdiğimiz veya inancın doğru olma ihtimalini düşük gördüğümüz durumlarda anlam kazanmaktadır. Kendi inançlarımıza yönelik içsel değerlendirmelerimizde ise “-e inanıyorum” ile “-i biliyorum” şeklinde ortaya çıkan tutumlar arasındaki fark genellikle belirsizleşmektedir. Bu ikisi arasındaki fark, ancak kendi inancımıza ilişkin refleksif bir tavır takınmamıza ve inancımızın doğru olma olasılığını sorgulamamıza bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Makalenin birinci kısmında Gettier temelli inanç epistemolojisine yönelik eleştiriler sunulacak, bu bağlamda skeptik bir çerçevede de bilgi edinebileceğimiz savunulacak ve bu olanağın gösterilebilmesi adına inanç-bilgi ilişkisi yeniden yorumlanacaktır. Gettier sonrası epistemolojide, bilginin ölçütü olarak genellikle inancın doğruluğuna odaklanılmaktadır. İçsel gereçlendirmedeki probleme dikkat çeken Gettier’in kendisi de doğruluk temelli bu yaklaşımın dışına çıkmamaktadır. Böylesi bir ölçüt ise, bu makalede öne çıkarılan skeptik yaklaşım açısından önemli bir problemi doğurmaktadır. Bir önermenin doğruluğunu nihaî olarak bilemeyiz, çünkü önermenin doğruluğunu destekleyen mevcut kanıtlar gelecekte yanlışlanabilir veya bu önerme ile kanıtlar arasındaki ilişkinin bambaşka bir kontekstte değerlendirilmesi gerekebilir. Bu nedenle inançlarının sarsılmaz olduğunu düşünen bir kişi rasyonel davranmamaktadır. Diğer yandan, ancak doğru inançlar bilgi olarak kabul edilebilirse ve buna rağmen inançlarımızın doğruluğundan emin olamıyorsak, bu durumda skeptik çerçevede nasıl bilgi edinebileceğimiz konusunda bir açmazla karşı karşıyayız demektir.

Makalenin ikinci kısmında, söz konusu bu açmaza karşı inancın refleksif niteliğine odaklanılacak, bu bağlamda özneler arası ilişkiler ve kişinin kendi

inancını dışsallaştırarak yeni bir inancın konusu haline getirmesi sürecini birlikte ele alınacaktır. Bu kısımda ileri sürülecek görüş şu şekilde özetlenebilir: Bilginin sarsılmaz bir şekilde doğru kabul edilen inançlar temelinde tanımlanması problemlidir olduğundan, bunun yerine inançların pratik gerçekliğine ve epistemik işlevselliğine odaklanılmalıdır. İnançlar geçmişteki doğrulama-yanlışlama ve bağıntılandırma (tutarlılık açısından) pratiklerini içeren zihinsel bir sürece bağlı olarak daha sağlam hale gelebilir, ancak inançların varsayımsal yönü bu süreçte tam olarak ortadan kalkmaz. Dolayısıyla bilginin ortaya konması ucu açık bir süreçtir ve bu süreç doğrultusunda yeni sorgulamalara açık kapı bırakmak nihai bilgi arayışına nazaran daha makuldür. İnançlarımız bu eleştirel süreç içerisinde dönüşerek, sadece gerçekliğin bir temsili olan verilere dair önermeler olmanın ötesine geçerler. Bu durum ise, yalnızca bilginin değil, inancın da refleksif bir yönü olduğu anlamına gelir. Doğruluğu açısından sınanmış bir inanç, yalnızca bilginin içeriğini değil, bilginin olanağına ilişkin bir değerlendirmeyi de bünyesinde barındırdığı için, inancın kendisi inanç derecesine (inancın doğruluk olasılığına) ilişkin içsel bir değerlendirmeden bağımsız düşünülemez. Kişi böylesi bir değerlendirmeyi gerek başka bir öznenin inancına gerekse de kendi inancına yönelik olarak yapabilir. Her iki durumda da inanca ilişkin inançlarımız devreye girmektedir; bu ise inancın refleksif oluşunu doğrular niteliktedir.

İnancın Kesinliği ve Bilgi Problemi

Batı felsefesinde, ancak kesin olarak bilinenin bilgi olarak kabul edilebileceğine yönelik uzun zamandan beri var olan bir eğilim bulunmaktadır. Bu nedenle inançla ilgili analitik felsefe tartışmalarında da kesin inançlara ulaşılması hedefi belirleyici olmuştur. Söz konusu eğilim, Platon'un *doxa* ile *episteme* arasında yaptığı ayrımın geri götürülebilir. Kartezyen felsefede ise kesinlik ideali bilginin kaynağı olarak duyulara güvenilmemesini, bunun yerine bilginin *a priori* temellerine yönelik bir arayış içine girilmesini beraberinde getirmiştir. Buradaki düşünce şöyle bilinir: Duyular bilgide kesinliği veremez,³ çünkü duyular temelinde şu anda benimsediğim bir inanç gelecekte yanlışlanabilir. Örneğin şu anda bir odada ateşin başında oturduğumu sanıyorken sonrasında bunun bir rüya olduğunu fark edebilirim.⁴

3 Elbette inançların kesinliğini duyular dışındaki kaynaklara, örneğin *a priori* bilgiye dayandıran felsefi görüşler bulunmaktadır. Kesinliğin algıların ötesinde aranması gerektiği görüşüne dair en bilinen örneklerden biri Descartes'ın *Meditasyonlar*'da öne sürdüğü, düşünen varlık olarak öznenin kendi gerçekliğinden şüphe duyamayacağı savıdır. Kesinliğe ilişkin bu dayanaklara karşı başka skeptik itirazlar da yöneltilebilir. Duyular dışındaki kaynaklara dayalı olarak kesin bilginin var olup olamayacağı tartışması hayli önemli olmakla birlikte, bu kısımda inancın kesinliğiyle ilgili eleştirimizi duyulara dayalı bilginin yanlışlanabilirliği ile sınırlandıracak ve asıl olarak insanî sınırlılıklar çerçevesinde inancın nasıl bir işlevi olduğu problemine odaklanılacaktır.

4 René Descartes, *Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan. (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2007), 16-17.

Skeptisizmi destekleyen bu tür argümanlar Descartes sonrasında da ileri sürülmüştür. Örneğin bir bilim-kurgu anlatısına dayanarak geliştirilen kavanozdaki beyin argümanına göre, kafatasından çıkarılarak özel bir kavanoza yerleştirilen ve gelişmiş bir teknoloji sayesinde simüle edilmiş bir gerçekliği deneyimleyen bir beyin, kafatasındaki beyinle aynı inançlara sahip olacağından, inançlar içsel olarak gerekçelendirilemez.⁵ Bu argümanların desteklediği ampirizme yönelik skeptisizm diğer alanlara da uygulanabilir. Örneğin, bilimde geçmişte kabul edilen birçok teorinin bugün yanlışlanmış olmasından hareketle, günümüzde kabul edilen teorilerin de yüksek olasılıkla gelecekte yanlışlanabileceğini öne sürebiliriz. Ancak burada önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Belli bir bilgi kaynağına dayalı inançlarımız kesin değil diye o kaynağı yok sayıp başka bir kaynağa mı yönelmeliyiz? Descartes, duyuların kesin bilgi içermemesi nedeniyle rasyonalizme yönelmiştir. Fakat, bilimsel kuramların doğruluğu sarsılmaz değil diye bilimi terk edebilir miyiz? Nihaî bilgi arayışına uygun bir sığınak bulamadığımız durumda, bu gibi sayısız durumla karşı karşıya kalırız.

Bilginin kaynağı konusunda böylesi bir köktenci budama yapmak yerine, inançlarımızın kesinlik ile olan ilişkisini yeniden ele alabiliriz. Günümüz epistemoloji yaklaşımlarında bilginin kesinliği ideali büyük ölçüde korunmakla birlikte, bilginin öncelikle bir öznenin taşıdığı bir şey olduğu daha çok vurgulanmakta ve bu kapsamda bir öznenin bilmesinin nasıl bir şey olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu tür bir sorgulama, bir öznenin belirli bir önermeye dair bilgisinin gerek ve yeter koşulları üzerinde durmakta, bir başka deyişle “S p’yi biliyor” ifadesinin anlamına odaklanmaktadır.⁶ İnanç-bilgi ilişkisi de genellikle bu kapsamda ele alınmaktadır. Belirli bir öznenin taşıdığı bilgiye ilişkin bu tür güncel analizlerde Gettier problemi önemli bir yer kaplamaktadır. Bilindiği gibi, ilgili probleme yönelik tartışmalar Gettier’in bilginin gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak tanımlanmasına yönelik itirazıyla başlamıştır. Bilginin bu şekilde tanımlanması Platon’un *Menon* ve *Theaitetos* diyaloglarında yürüttüğü sorgulamalara dayanmaktadır. Platon, *Menon*’da doğru inancın bilgi için yeterli bir ölçüt olamayacağını; *Theaitetos*’ta ise inancın doğruluğunun yanı sıra, neden doğru olduğuna dair bir açıklama verilmesi gerektiğini belirtir.⁷ Gettier’e göre, S’nin öznel bir gerekçelendirme ile p önermesine inanması durumunda, p önermesi gerçekten de doğru olmasına rağmen, S’nin ilgili gerekçelendirmesi uygunsuz olabilir.⁸

5 Gilbert H Harman, *Thought* (Princeton: Princeton University Press, 2015).

6 Ram Neta, “S Knows That P”, *Noûs* 36, no 4 (2002): 663–81.

7 202c, 207a-b

8 Edmund L Gettier, “Is Justified True Belief Knowledge?”, *Analysis* 23, no 6 (1963): 121–23.

Gettier, Smith'in bir iş başvurusu öncesinde cebinde on tane bozuk para olan kişinin işe alınacağına yönelik inancını örnek vermiştir. Smith, işe başvuran adaylar arasında kimin cebinde 10 tane para olduğu ve kimin işe alınacak kişi olduğu hakkında kendince belirli kanıtlara sahiptir, fakat onun bu konulardaki inançları yanlıştır. Diğer yandan, şans eseri işe alınacak kişinin (bu örnekte kendisinin) cebinde gerçekten de 10 tane para bulunmaktadır. Bu durumda, Smith'in ilgili inancı doğru olmasına rağmen, gerçekte Smith kimin işe alınacağını bilmemektedir. S'nin p'ye yönelik kendince bir gerekçelendirmede bulunması durumunda, S'nin inancı doğru fakat kanıtları geçersiz olabilir. Dolayısıyla S, bilginin söz konusu üç koşulunu (gerekçelendirme, doğruluk ve inanç) sağlıyor olmasına (veya en azından öyle gözükmemesine) rağmen S'nin p'yi gerçekten bildiği sonucuna varılamaz.

Gettier gerekçelendirmeyi hedef aldığından, bu problemin doğrudan inancın çözümlenmesi ile çok az alakası bulunmaktadır. Dahası, Gettier'in eleştirisi içsel gerekçelendirmenin ve birey temelli bilgi tanımlamasının çelişkilerine işaret etmekle birlikte, inancın sosyal epistemolojisine dair gerçek bir alternatif içermemektedir. Aslında, Gettier'in ilgili probleme gerçek bir yenilik getirip getirmediği de tartışmalıdır. Jenkins'in vurguladığı üzere, *Theaitetos* diyalogundaki Sokrates zaten inancın doğruluğunu destekleyen bir açıklama sunuluyor olmasının bilgi için yeterli bir ölçüt olarak kabul edilemeyeceğini vurgulamış; getirilen açıklamanın şans eseri doğru olan açıklamalardan farklı olması, aynı zamanda ilgili bilginin nasıl edinildiği sorusuna yanıt vermesi ve farklı kontekstlerde geçerli olabilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹

Yine de Gettier'in bilgi ve inanç ilişkisine dair verdiği örnekler ve buna dayalı itirazı, kesin bilgi arayışına eleştirel bir yaklaşım getirilebilmesi adına faydalıdır. Yalnız, Gettier'in tespit ettiği krizi anlayabilmek ve ona karşı çözüm üretebilmek adına, bilginin ne olduğu ve gerekçelendirmenin nasıl bir işlevi olduğu sorularının yanı sıra, inancın ne olduğu problemi de masaya yatırılmalıdır. Sadece bilginin doğruluğu probleminden yola çıkılarak inancın ayırt edici özellikleri tam olarak ortaya konamayacağı gibi, bilginin doğrulanmış inanç temelinde tanımlanması kavramsal bir uyuşmazlığa kapı aralayacaktır. Öyle ki, bilgi doğru inanç anlamına geliyorsa (gerekçelendirmeyle ilgili bir problem olmadığı varsayılın, zira konumuz bu değildir) ve doğruluk aynı zamanda kesinliği içeriyorsa, bir kişinin belirli bir bilgiye sahip olması durumunda inanç ve doğruluk arasındaki ayrımın o bilgi özelinde ortadan kalkması gerekir. Bu durumda ise bu kişinin söz konusu tanımı kendi bilgisine nasıl uygulayabileceği belirsiz hale gelecektir. Bunun nedeni şu

9 Michael Jenkins, "The Origin of the 'Gettier' Problem: Socrates and The Theaitetus," *Logos and Episteme* 2, no 1 (2011): 51-66.

şekilde açıklanabilir: S'nin p'ye yönelik inancının bilgiye karşılık geldiğini, yani onun inancının kesin olarak doğru olduğunu söyleyebiliyorsak, S'nin bu bilgiyi (doğruluğun bilgisini) de bilebilmesi mümkün, hatta kaçınılmaz olmalıdır. Oysa S açısından “p'yi biliyorum”dan ayrı olarak ortaya konabilecek şekilde, “p'nin doğruluğuna inanıyorum” ifadesi anlamlı, hatta mümkün değildir, çünkü kesin olarak bilindiği düşünülen şeyin yeni bir sorgulamaya açılması söz konusu olamaz. Belli bir inancın kesin olarak doğru kabul edilmesi durumunda, S için “doğru inanç” kavramı onun p'nin doğruluğuna yönelik inancı nezdinde anlamını yitirir. Doğruluk ile inancın ayrı unsurlar olabildiği bir bilgi tanımı, ancak yeni doğrulama süreçleri söz konusuysa anlamlıdır. Ne var ki inancın kesin bir şekilde doğru kabul edilmesi böyle bir olanağı ortadan kaldırmıştır. Dahası, S tüm inançlarından aynı şekilde eminse –ki p için geçerli olan durumun diğer önermelere dair inançlar için de geçerli olabileceği kabul edilmelidir— kendi bilgisi konusunda bilgi ile inanç ayrımını dahi yapamayacaktır. Olsa olsa başkalarının yanlış inançlarının varlığı üzerinden böylesi bir ayrıma dair muğlak bir fikir edinebilir.

Bu çözümlenmeye göre inanç kavramının –varsayımsal düzlemde ifade edecek olursak— her şeyi bilen (allame-i cihan, *İng.* omniscient) bir özne açısından tümünden gereksizleşeceğini öngörebiliriz. Her şeyi bilen özne sadece bilir; bildiği şeyler yanlış olamayacağından doğruluk-yanlışlık ikiliği de bu özne açısından anlamını yitirir. Dolayısıyla ortada doğrulanacak inançlar da olamaz. Belirli şeylere ilişkin bilgimizin ve bilgisizliğimizin diğer konulardaki inançlarımızı da etkileme ihtimalini göz önünde bulundurursak, aslında tek bir önermeye ilişkin kesinlik iddiasının dahi böylesi bir kapasitenin varlığını gerektireceğini görebiliriz. İnsan böyle bir yetiye sahip değildir; bilakis epistemolojik anlamda kişisel, tarihsel ve türsel kısıtlılıklarımız nedeniyle inanç kavramına ihtiyaç duyarız. Sınırlı bilişsel kapasiteye sahip özneler olarak insanlar açısından, inançların mutlak doğruluğu veya yanlışlığından ziyade doğrulanma veya yanlışlanma süreçleri söz konusudur. Kişi, örneğin mevcut inancına ilişkin daha fazla kanıtla ulaşarak inancını doğruladığında, ilkinde göre daha kuvvetli bir inanç ortaya çıkmış demektir. Söz konusu kimse karşıt kanıtlara erişerek veya yeni bir zihinsel çözümlenme gerçekleştirerek kendi inancını yanlışladığında ise, onun ilk başta benimsediği inanç ortadan kalkmış olacaktır. Dolayısıyla, kişi terk ettiği eski inancını yanlış olarak tanımlayacaktır. Doğrulama ise inancın refleksif niteliğindeki niceliksel bir değişimdir: Kişi inancını doğruladığında ilgili inancı taşımaya devam edecek, ancak inancı kuvvetlenmiş olacaktır. Her durumda, öznel açıdan ele alındığında inanç ve bilgi aynı madalyonun iki yüzü olarak ortaya çıkar. Her şeyi bilen özne tasarımını bir kenara bira-

karak epistemolojik sınırlarımızı kabul edecek olursak, bilgi olduğunu varsaydığımız şeylerin de özünde kesin olmayan inançlarımız olduğunu teslim etmek zorunda kalırız. Genellikle başkalarının inançlarını kendi kararımızı ölçüt aldığımız “bilgi” terazisinde tartarak yargılarız. Her türlü bilginin de eninde sonunda yeniden inanç terazisinde tartılacağını ise genellikle göz önünde bulundurmuyoruz. Çünkü bilgiyi inancın vardığı bir tür son durak olarak görme eğilimindeyizdir.

Bilginin gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak tanımlanması ve bunun etrafındaki tartışmalarda, felsefecilerin tarihsel olarak geliştirdiği spesifik bir kavramsallaştırmanın geçerli olduğu ve buradaki temel amacın sözcüğü eğilimi yansıttığı gözden kaçırılmamalıdır. Bu kavramsallaştırmada, inanç bilginin bir ön koşulu olarak kabul edilmekte ve inançla ilgili başka ayrıntılar devreden çıkarılmaktadır. Böylece kavram felsefecilerin uzmanlık amacına uygun olarak, “inancın son durağı olarak bilgi” anlayışını meşrulaştırmak üzere kurgulanmaktadır. Felsefecilerin öncülük ettiği kavramsal ilerlemelerin sezgisel temele dayalı olduğu, sezgiselliğin ise evrensel geçerliliği bulunan *a priori* bilgileri yansıttığı savunulabilir. Ancak belirli bir kavramsal analiz –sezgisellik aracılığıyla veya başka yollardan– evrensel bir olguyu açığa çıkardığının kanıtlanması pek kolay değildir.

DeneySEL felsefe, onun karşısında koltuk felsefesi olarak tanımlanan geleneksel felsefede ele alınan belirli kavramların kültürel kontekste göre farklı şekillerde anlaşılabilirliğine dair kanıtlar ortaya koyarak, bu tür evrensellik iddialarına yönelik itirazlar geliştirmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen bir deneySEL felsefe çalışması, felsefecilerin bilgiye ilişkin tanımının gündelik kullanımdan farklılaştığını destekler nitelikte bulgulara ulaşmıştır. Starman ve Friedman yaptıkları çalışmada Gettier örneklerindeki kişilerin bilgi taşıyıp taşımadığını halka sormuştur.¹⁰ Cevap verenlerin çoğunluğu bu örneklerde ilgili kişilerin bilgiye sahip olmadığı yönünde yanıt vermiştir. Gettier’in analizini hatırlayalım: “S p’yi biliyor” sonucuna varmamız mümkün değilse, bu örneğe dayanarak bilginin gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak tanımlanmasına itiraz etmemiz de mümkün olmayacaktır.¹¹ Starman ve Friedman’a

10 Christina Starman and Ori Friedman, “The Folk Conception of Knowledge,” *Cognition* 124, no. 3 (2012): 272–83.

11 Ernest Sosa ise deneySEL felsefenin bu eleştirisine karşı, Gettier probleminde ele alınan “S p’yi biliyor” ifadesinin anlamının üç farklı açıdan ele alınabileceğini belirtir. Birincisi semantik açıdan, yani dil açısından yapılan çözümleme; ikincisi kavramsal açıdan, yani bir kişinin taşıdığı kavramların psikolojik birer entite olarak ele alınması bakımından yapılan çözümleme; üçüncüsü ise metafizik açıdan, yani bilen kişilerin eylemleri ve durumları açısından yapılan çözümlemedir. Sosa, bilginin dilsel ve metafizik temellerini ayırıştıran böylesi bir analiz sayesinde ilgili muğlaklıkların giderilebileceğini ve böylece koltuk felsefecilerinin savunduğu bilgi tanımlamasına alan açabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıntılar için bkz. Ernest Sosa, “The Metaphysical Gettier Problem and the X-Phi Critique”, *Explaining Knowledge: New*

göre felsefeciler bilginin belirli bir temeli olduğunu ve bunun keşfedilebileceğini düşündüklerinden, bilgi tanımını da buna göre yapabilmektedirler. Bu ise bilgiyle ilgili genel kabullerden uzaklaşmalarına neden olabilmektedir.

Bireysel düzeyde kesin bilgiye ulaşıp ulaşılamayacağı tartışmalıdır. Kendi inançlarıyla ilgili makul bir şüpheli yaklaşım güden birisi, elbette inançlarının yanlış olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurur. Ancak, yine bireysel düzeyde baktığımızda, kişi bir inancı (p) ve o inancın yanlış olduğu inancını (~p) çelişkiye düşmeksizin aynı anda taşıyamayacağından, bir inancı benimsemesi aynı zamanda o inancın doğru olduğunu düşündüğü anlamına gelir. Kişinin kendi inancını taşıdığı bilgiyle özdeş olarak ele almasının başlıca nedeni, inancının yanlışlığı gibi bir durumu mantıksal çelişkiye düşmeksizin varsayamamasıdır. Buna karşı yöneltilebilecek tek itiraz, bir iddianın doğrudan dile getirilmesi ile kişinin bu iddiayı kendi inancı olarak dile getirmesi arasındaki mantıksal ilişkiyi irdeleyen Moore paradoksudur. Wittgenstein'in gündeme getirdiği Moore paradoksuna göre, "Yağmur yağıyor, fakat ben yağmurun yağdığına inanmıyorum" gibi bir cümle saçma gözükmesine rağmen, buradaki ifadelerden her ikisi de ayrı ayrı doğru olabilir.¹² Ayrıca, bu iki ifade mantıksal açıdan tutarlıdır ve açık bir çelişki içermezler. Moore, söz konusu ifadeler yalnızca ilk ağızdan ve şimdiki zamanda dile getiriliyorsa paradoksun ortaya çıkacağını belirtmiş, fakat sonrasında bu paradoks farklı şekillerde yorumlanmıştır.¹³ Moran, verilen örnekte kişinin kendisiyle çelişme durumu sorun yarattığından, ancak kendisinin bilgisine sahip varlıkların bakış açısından paradoksun ortaya çıkacağına dikkat çeker.¹⁴

Bir sonraki kısımda ele alacağımız üzere, inancın refleksif bir boyutu olduğu iddiasındayız. Moran'ın "yağmurun yağdığına inanıyorum" ifadesinin kişinin öz-bilgisine dair bir içeriği olduğuna yönelik vurgusu, buradaki absürtlüğü refleksivite aracılığıyla gidermekte ve bu anlamda önemli bir epistemolojik açılım gerçekleştirmektedir. Bunun yanında, Moran söz konusu cümlenin şeffaflık koşulunu ihlal ettiğini ileri sürer. Bu koşula göre, X hakkında ne düşündüğümü bilmek istiyorsam, X'den başka bir şeyi göz önünde bulundurmamam gerekir. İnancın refleksif niteliğinin aynı zamanda bütüncül ve bağlama bağlı sorgulamaları kapsadığı savı göz önünde bu-

Essays on the Gettier Problem içinde, editörler Rodrigo Borges, Claudio de Almeida ve Peter D. Klein, Oxford: Oxford University Press, 2017, 231-41.

12 Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (İstanbul: Metis Yayınları, 2014).

13 George Edward Moore, "Moore's paradox", *G. E. Moore: Selected Writings* içinde, ed. Thomas Baldwin (New York: Routledge, 2013), 207-12.

14 Richard Moran, *Authority and Estrangement: An Essay on Self-knowledge* (Princeton: Princeton University Press, 2012).

ludurulacak olursa, bu görüşe katılmak mümkün değildir. Moran'ın iddiasının aksine, X'e ilişkin bilgin (ve inancım) konusunda, X dışındaki şeyleri –tabii yine bir şekilde X'le bağlantılı olarak— göz önünde bulundurabilirim. Örneğin, X'e hangi koşullara bağlı olarak inandığıma yönelik bir sorgulama içerisine girebilir, böylece doğrudan X'i içeren önermeyi yadsıyan bir inancı saçmalığa düşmeden ifade edebilirim. Kuşkusuz, böylesi bir değerlendirme belirli bir süreç içerisinde gerçekleşeceğinden, bu durumda Moore'un temel aldığı şimdiki zaman koşulunun dışına çıkmış olurum. Dolayısıyla, “Yağmur yağıyor” ile “Yağmurun yağdığına inanmıyorum.” (veya “Yağmurun yağmadığına inanıyorum.”) ifadelerinin arasındaki mantıksal tutarsızlığın apaçık olmamasının asıl nedeni bunlardan birinin karşıtının diğeriyle özdeş olmasıdır. Bir başka deyişle, bu ifadeler farklı refleksiyon düzeylerine aittirler. Doğrudan ifadede inancın dolaysız bildirim, inanç bildiren ifadede ise inanca konu olan bilginin dışsallaştırılması söz konusudur.

Kişi inancından yüksek oranda şüphe duyuyorsa, bu inancını sarsılmaz gördüğü bilgiden ayrı bir kategoriye sokabilir. Fakat bu durumda dahi kişi inancın doğrulukla özdeşliği kısıtından sıyrılamayacağından, inancını ifade ettiğinde bir tercihte bulunmuş olur; o da en azından p önermesinin doğruluğunun ~p'ye göre daha olası olduğudur. Şöyle bir durum düşünelim: Bu kişi başka bir inancından, örneğin q önermesinin doğruluğundan oldukça emin olmakla birlikte q'nun doğru olmayabileceğine dair çok küçük bir şüphe duyuyor olsun. Bu durumda kendisinin bildiğine inandığı q'nun doğruluğu ile zayıf bir inanç olan p'nin doğruluğu arasında yalnızca nicelik farkı söz konusudur –ki bu da inancın varlığından ziyade inancın dereceleriyle ilgili bir meseledir. Gerek p gerekse q önermesine yönelik inançta, “İlgili önerme ya doğrudur ya da yanlıştır” şeklinde bir dikotomi bulunmaktadır. Bununla birlikte, gündelik dilde bilgiden farklı olarak inanç tanımlamasının kesin olmayan durumlar için kullanıldığını görürüz. Doğruluğundan emin olduğumuz inançlar söz konusu olduğunda “...-i biliyorum” ifadesine, emin olmadığımız durumlarda ise “...-e inanıyorum” ifadesinde bulunuruz. Örneğin, emin olduğumuz durumlarda “Karşımda su dolu bir bardak olduğunu biliyorum” veya “1+1'in 2'ye eşit olduğunu biliyorum” gibi ifadelere, doğruluk ihtimalini daha düşük görmekle birlikte yine de benimsediğimiz inançlarla ilgili ise “Dünya dışı zeki canlıların varlığına inanıyorum.” gibi ifadelere başvururuz. Uzaylıların varlığıyla ilgili bu varsayımsal önermede “inanıyorum” sözcüğü yerinde kullanılmış olacaktır. Bilginin kaynağı ve ilgili görüşün içeriği ne olursa olsun, bu bağlamda inanç kavramına kesin olmayan yargıları dile getirirken başvururuz.

Yukarıdaki örneklerde bireyin kendi inancıyla olan epistemolojik ilişki-sinden söz ettim. Birden fazla özne söz konusu olduğunda inanç ve bilgi arasındaki değişkenlik nasıl gerçekleşecektir? Bu konuya ışık tutmak üzere, varsayımsal iki özne olarak S ile R'nin inançlarını iki farklı durum üzerinden tartışalım. Böylece gündelik dilde yapılan inanç-bilgi ayrımının sosyal epistemoloji açısından da karşılığı olduğunu göstermeye çalışacağız. İlk durumda S_1 ile R_1 arasında şöyle bir ilişki geçerli olsun: Diyelim ki S_1 önünde su dolu bir bardak olduğuna inanmasına rağmen R_1 bu inancın yanlış olduğunu düşünüyor. Bu örnekte, R_1 bir deney yapıyor ve -Descartes'in sözünü ettiği kötücül ruhun müdahalesine benzer şekilde— S_1 'in algılarını hologramlar oluşturarak manipüle edebiliyor (veya en azından öyle zannediyor). S_1 , "Karşımda su dolu bir bardak olduğunu biliyorum" şeklinde bir ifadeyi dile getirmektedir. S_1 'in bardak olduğunu düşündüğü şey R_1 açısından kendi oluşturduğu hologramdır. Bu nedenle R_1 tarafından, " S_1 , karşımda su dolu bir bardak olduğuna inanıyor" şeklinde bir cümle kurulması doğru ve yerinde olacak, aynı cümlenin "...-e inanıyor" yerine "...-i biliyor" ile bitirilmesi ise R_1 açısından mümkün olmayacaktır.

S_1 tarafından dile getirilen, "Karşımda su dolu bir bardak olduğunu biliyorum" ifadesini düşünelim. Bu ifadeyi duyan R_1 şöyle bir bildirimde bulunabilir: " S_1 , karşımda su dolu bir bardak olduğuna inanıyor." Başka bir öznenin ifade ettiği bu bildirim, inanç ile bilginin farklılaşmasına dair önemli bir ayrımı içerir. Şu anda karşımda su dolu bir bardak olduğunu görüyor ve onun varlığından şüphe etmiyorsam, "Karşımda su dolu bir bardak olduğuna inanıyorum" ifadesi yanlış olmamakla birlikte, daha yerinde bir ifade, "Karşımda su dolu bir bardak olduğunu biliyorum" şeklinde olacaktır. Benim dışımda birinin bulunduğu bildirimde ise, eğer bu kişi bilgisinin doğruluğundan emin bir şekilde veya en azından kendi yetkinliğinden şüphe etmeksizin benim bardağa dair inancımın söz edecekse, "...-i biliyor" ve "-e ...inanıyor" ile biten cümlelerin arasındaki fark onun açısından daha anlamlı olacaktır. S_1 'in kendi epistemolojik ufku açısından bakacak olursak, ilk bakışta onun sahip olduğu bilginin kesinliğinden şüphe etmesi için bir neden gözükmemektedir. Gerek içsel gerek dışsal referans noktasından bakıldığında, S_1 belirli bir inancı taşıyan kişi olarak karşımıza çıkar. Buna karşın R_1 'in kendi yargısı için "inanıyorum" ifadesini kullanması ancak R_1 kendi inancının kesinliğinden kuşku duyuyorsa mümkün olabilir. Dolayısıyla, epistemolojik açıdan bilginin inanç temeli her durumda geçerli olmasına rağmen, öznel açıdan kişi inanç kavramını bu kavramın içerdiği kesin olmama çağrışımı nedeniyle uygunsuz bulabilir. R_1 açısından neyin inanç neyin bilgi olduğu nettir. R_1 , kendisinin S_1 'in önünde bulunanın aslında bir hologram olduğunu bildiğini, S_1 'in su dolu bar-

buyla ilgili yargısının ise sadece bir inanç olduğunu iddia edecektir. Hem S_1 hem de R_1 kendi inancının kesin olarak doğru olduğunu düşünebilir. Kesinlik konusundaki bu ayrımı her biri kendi zihninde yapmaktadır.

İkinci bir durumda S_2 ile R_2 arasındaki ilişkiyi ele alalım. Bu örnekte, söz konusu deneyi gerçekleştirerek S_2 'yi manipüle ettiğini zanneden R_2 , S_2 'nin inancı konusunda kendisinden oldukça emin olmasına rağmen, kendisi de E_2 tarafından manipüle edilmektedir ve E_2 'nin yanıltıcı mahareti nedeniyle R_2 'nin değil, (E_2 'nin yanı sıra) aslında S_2 'nin inancı doğrudur. Bu durumda S_2 'nin ve R_2 'nin inançları E_2 'nin perspektifinden değerlendirilmektedir. Yani S_2 'nin karşısında gerçekten de su dolu bir bardak durmakta (en azından E_2 bu şekilde düşünmekte), R_2 ise hatalı bir inanışla S_2 'yi yanılttığını zannetmektedir. R_2 kendi inancının doğru olduğundan, yani bilgi sahibi olduğundan oldukça emin gözükse de, aslında kendi uyguladığı manipülasyonun bir başkası tarafından kendisine uygulanmıyor olduğunun hiçbir garantisi yoktur. Dolayısıyla, eğer R_2 kendi inançları konusunda dogmatik değilse, baştan itibaren bu olasılığı göz önünde bulundurmalı, kendi inancının S_2 'ninkinden kategorik olarak farklı olduğunu düşünmemeliydi. Buradan hareketle, ilgili örnek, yeni bir özne olarak K_3 perspektifine doğru genişletilebilir. Aynı şüpheliğin K_3 tarafından da benimsenmesi mantıksal tutarlılık açısından gereklidir. Bu varsayımsal eklemeler herhangi bir K öznesi karşısında N 'yi temel alarak sürdürülebilir ve böylece benzeri ilişkiler sonsuza kadar götürülebilir. İnancın öznel arası niteliği, aynı zamanda belirli bir inancın yeni bir perspektife dahil edilmesinin sonsuz bir genişleme potansiyeline sahip olduğu anlamına gelir.

Buradan çıkarılacak önemli bir sonuç şudur: Kişi içsel olarak kendi inancını bilgidен ayırt edemez. Ancak skeptik bir bakış açısına sahip ise, başkasının inancıyla kendi bilgisi arasındaki bu ayrımın ilişkisel bir durum olduğunu ve başkalarının bilgisinin –hatta yalnızca kendi inancının yanlış olma olasılığının dahi— yeni kesin olmayan inanç-bilgi değişkenliklerini üretebileceğinin farkına varmalıdır. Descartes gibi filozofların vurguladığı üzere özellikle duyular söz konusu olduğunda bir kimseyi yanıltacak dışsal etmenler her zaman bulunabilir. Herhangi bir inancın doğruluğunun mutlak ölçütünü belirleyen bir Z öznesinin var olabileceği farz edilebilir; böylesi bir özne ise şüpheyi tamamen ortadan kaldıracak adına her şeyi yanıltmaz şekilde bilen nitelikte olmalıdır.¹⁵ Böylesi bir durumda, diğer öznelere kendi aralarındaki değer-

15 Bu noktada tekil bir inanca yönelik şüpheliğin bağdaşımlıkla (*Ing. coherentism*) ilişkisi söz konusudur. Rasyonel skeptik bir çerçevede, p önermesine yönelik inancın şüphe unsurundan tamamen arınmış değildir. Gerek p 'ye yönelik inancındaki şüphe unsuru, gerekse bu şüphenin giderilmesi diğer inançlarıyla bağlantılıdır. Örneğin, p doğaüstü bir olguyu içeriyorsa, natüralist bir dünya görüşüne sahip olmam, yani natüralizmi ontolojik bir inanç olarak benimsemem p 'nin doğruluğuna dair düşük bir olasılık değeri biçiminde neden olacaktır.

lendirmeler ve ölçütler büyük ölçüde hükümsüz kalacaktır; çünkü bunlar ister istemez mutlak doğruluk değerlendirmesi karşısında ikincil düzeye inmiş olacaktırlar. Diğer yandan, böylesi bir varsayımsal bilgi düzeyinin insanın epistemolojik ufkunun ötesinde yer aldığını daha önce vurgulamıştık.

Bir kişinin inancının doğruluğuna ilişkin değerlendirmenin başka özneler tarafından yapılabilmesi nedeniyle inancın özneler arası bir yanı bulunmaktadır. Ancak bir inancın doğruluğu yalnızca diğer özne veya öznelere göre de değerlendirilemez; aksi halde insan sayısı kadar doğruluk ölçütü belirlenmesi gerekirdi. Böylece birey ötesinde inançların doğrulanması veya yanlışlanmasının olanağı ortadan kalkardı ve özneler arasılık bizi yine bireye döndürürdü. Bu türden bir rölativizm, özneler arasılığın yanı sıra içsel olan unsurun tanınması ve analiz edilmesi aracılığıyla aşılabılır. Bir kişi için dışsal olan gerekçelendirme başka birisi için içseldir. Buna, inancın gerekçelendirilmesindeki özneler arası değişkenlik diyebiliriz. S'nin su dolu bardağın varlığına ilişkin inancının dışsal değerlendirilmesi, ancak R'nin içsel değerlendirmesi tanınabildiği ve kavranabildiği ölçüde mümkün olacaktır. Öyle ki, S'nin karşısında su dolu bir bardak olduğuna dair inancının doğruluğuna dair dışsal bir ölçüt belirlesek dahi dışsal ölçüte göre belirlenen sonucu yine başka bir öznenin zihnindeki inanç ile örtüşen bir durum dışında tahayyül etmek olanaksızdır. Nesnel olarak, S'nin karşısında su dolu bir bardak vardır veya yoktur. Diyelim ki, S'nin su dolu bardağın var olduğuna yönelik inancı yanlış ve bu inancın yanlışlığını R veya başka bir dışsal dayanak sayesinde tespit ediyoruz. İlgili dışsal ölçüt başlangıçta tek bir insan olmasa dahi (örneğin bir topluluk veya yapay zeka vs.), S'nin inancının yanlışlığı R'nin belirli bir inancına –yani bu durumda S'nin önünde aslında bir bardak durmadığı inancına— karşılık geldiği ölçüde anlamlıdır. Yani, S'nin inancının çoğunluğun inancıyla veya bir algoritma sonucuyla örtüşüp örtüşmediği yine başka bir birey tarafından onaylandığı sürece konunun inanç bağlamında tartışılması sürdürülebilir. Olgulara ilişkin inançlarımızın doğruluk-yanlışlık açısından değerlendirilebilmesi önermeler aracılığıyla gerçekleşir ve belirli bir önermeye karşılık gelen tekil inanç ise belirli bir tekil zihinde ifade edildiği koşulda anlamlıdır. Çok sayıdaki öznenin farklı inançları ve farklı değerlendirme ölçütleri olsa bile, belirli bir önermenin doğruluğu tek bir zihin onu öne sürdüğü veya kavradığı surette sorgulanabilir. Öyle ki, ilgili önerme, dile getirildiği bağlam ile onu inanç açısından değerlendiren özne arasındaki doğrudan ilişkide anlam kazanır.

Son olarak, Gettier temelli bilgi çözümlemesini eleştirmemize rağmen, şu notu düşmeliyiz: Sadece Gettier sonrası epistemolojide değil, genel olarak Platon sonrası felsefe tarihinde kesinliğin bilginin ölçütü olarak ele

alınması arayışının kendisi bir sorun olarak görülemez. Ampirik temelde, “Karşımda su dolu bir bardak duruyor” gibi, rasyonel temelde ise “ $1+1=2$ ” gibi doğruluğu apaçık görünen bir bilgiye sahip olabilirim. Böylesi bir bilginin söz konusu olabilmesi için öncelikle bu önermelere yönelik inancımızın bulunması gerekli olduğuna göre, bu ilişkiyi tersinden ele alacak olursak inançlarımızın hangi durumlarda bilgi olarak kabul edileceğini sorgulamamız da akla uygun bir girişimdir. Kesinlik bir idealdir ve gerek ampirik gerekse kuramsal açıdan bu idealin benimsenmesi insan bilgisinin genişletilmesi açısından anlamlıdır.

Burada eleştirilmesi gereken şey ise bu idealin inançla ilgili öznel pratiğin yerine koyulmasıdır. Böylece kesinlik ideali inancın pratik gerçekliğine dair analizi ister istemez gölgeleyecektir. Kişi, kesinliğe ulaşma adına belirli ölçütler belirleyebilir ve yeni içsel gerekçelendirmeler sonucunda başlangıçtaki inancını terk edebilir. Fakat gerek doğruluğun ölçütlerinin belirlenmesi, gerekse bu ölçütlerin uygulanması ve sınanması ne ölçüde bireyle sınırlı olabilir? Kaldı ki, tek bir kişi nezdinde bu gerçekleştirilebilseydi dahi, inançla ilgili analizin kesinlik idealine ve içselciliğe hapsedilmesi, öznel sınırlılıklarımızı yansıtan bu kavramın, ait olmadığı bir kalıba sıkıştırılması anlamına gelirdi. İnanç bilginin bir ön koşuluna indirgendiğinde, bir kişinin “inanyorum” derken ne kastettiği ve ne tür zihinsel süreçlerin devrede olduğuna dair bir inceleme ön planda olmayacaktır. Oysa bilginin mutlak kesinliği ve yarılmazlığı ideali inancın aktüel gerçekliğiyle uyuşmamaktadır. Aktüel olan, bilgi edinmenin ve edinilen bilgideki yanılma olasılığının azaltılması çabasının süreklilik arz eden niteliğidir. İnançlarımızın pratik gerçekliği ve öznel arasılığı da bu süreçsellik içerisinde anlam kazanmaktadır.

İnancın Refleksif Niteliği

Bir önceki kısımda inancın yalnızca bilginin bir ön koşulu olarak kavramlaştırılmasına itiraz edilmiş ve inanca dair öznel arası dinamikler “bilmek” ile “inanmak” arasındaki anlam ayrımı temelinde ele alınmıştı. Bu kısımda, bu hattan ilerlenerek inancın refleksif doğası vurgulanacaktır. İnanç, tek bir kişiye özgü bir bilişsel durum olarak değerlendirildiğinde, inancın özneliliğine ilişkin derinlikli bir çözümleme yapma imkânı da ortadan kalkacaktır. İnancın öznel arası yönünün kişisel inançla etkileşimi ise bizi insan düşüncesinin refleksif doğasına götürmektedir. Bireyin kendi düşüncelerine ilişkin olgun bir değerlendirme yapabilmesi için öncelikle öznel varlığını başka bireylerle ilişkili olarak ele alabilmesi ve böylece kendi bilişsel yanıtına ilişkin belirli bir farkındalığa sahip olması gerekir. İnançlar üzerine derinlemesine değerlendirme yapmaya giriştiğimizde, inançlarla ilgi-

li inançlarımız bir şekilde devreye girmektedir. Böylece, refleksivite ikincil dereceden inançlarımız adına önemli bir zemin yaratır.

Bilginin refleksif niteliğini vurgulayan başlıca epistemologlardan biri Ernest Sosa'dır. Sosa, bu niteliği, Kartezyen şüpheciliğe bir eleştiri olarak, deneyimden inanca geçişte insan bilincine özgü doğruluk koşulunu ortaya koyabilmek açısından ele alır. Sosa'nın savı özetle şu şekildedir: Bizler, deneyimlerimizi ve ilk elden inançlarımızı olduğu gibi kabullenmek yerine, geniş bir tutarlılık zinciri içinde değerlendiririz. Bunun başlıca nedeni ise doğruya ulaşma ve hatayı minimize etme amacını taşımamızdır.¹⁶ Bunun yanında, yalnızca gerçekliğin izini süren hayvansal bilgiyle yetinmeyip, kendi bilgimizi refleksif bir dönüşüme uğratarız. Bu ise hayvansal bilgiye ek olarak nasıl bildiğimizi de sorgulamamızı gerektirir. Refleksif bilgi, Kartezyen epistemolojide olduğu gibi yanılmazlığı dayanak edinmez, ancak yüksek bir güvenilirlik seviyesini gerçekçi bir hedef olarak belirler.¹⁷ Sosa'nın getirdiği bu açılım, gerekçelendirme ile doğru inanç arasında görünüşte var olan uyumsuzluğun ortadan kaldırılmasına yönelik bir perspektif sağlamaktadır. İnsan, refleksif bilginin taşıyıcısı olarak kendi gerekçelendirmelerini gözden geçirebilir ve nihaî bir doğruluk ölçütüne dayanmaksızın da doğru bilgiye yakınsayabilir. Bilginin kaynağına ilişkin sorgulama ile bilginin içeriğinin birlikte değerlendirilmesi, edinilen inançların sürekli bir eleştiriye tabi tutulmasını ve başlangıç yanlışlarının elenmesini sağlayacaktır.

Sosa refleksiyonu bir tür kapasite olarak ele almış ve bu kapasitenin belirli derecelerde kullanılabileceğini göz önünde bulundurmuştur. Bu hattan ilerlediğimizde şu sonuçlara varabiliriz: Refleksiyon yetisine sahip özne, bilginin doğrudan içeriğinin yanı sıra kendi bilgisinin değerine yönelik normatif bir algıya sahiptir. İnançların belirlenmesinde bilginin içsel değerlendirilmesi söz konusudur; bu ise inanç pratiğinin kesinlik veya *episteme* ile özdeşleşen bilgi tasavvurundan ayrıştığı anlamına gelir. İnanca kesinlik temelinde yaklaşılması belirli bir inancın artık daha fazla sorgulamanın gerekli olmadığı bir aşamaya taşınabileceğine dair örtük bir varsayımı içerir. Buna karşın, kişinin kendi inancına yönelik içsel algısı inançların süreçsel oluşu ve her daim değişime açık oluşu ile açıklanabilir. Kişinin kendisinin veya başkalarının yargılarını yeniden ve yeniden değerlendirmesi mümkündür. Şüphecilik, inançların değişkenliğini her daim gündemde tutar. Dolayısıyla refleksif kapasite ancak skeptik tutumun benimsenmesi ölçüsünde devreye girmektedir. Skeptik tutum, makul şüpheyi inancı destekleyen kanıtların gücü düzeyinde giderme yoluna gidecektir.

16 Ernest Sosa, "Reflective Knowledge in the Best Circles," *The Journal of Philosophy* 94, no. 8 (1997): 422.

17 Sosa, "Reflective Knowledge in the Best Circles", 427.

Bilgiyi imkansız kılan değil fakat sorgulayan ve genişletmeyi amaçlayan skeptik tutum ile refleksif kapasitenin mevcut olmadığı (veya devrede olmadığı) aşırı dogmatik tutumu iki uç durum olarak görebiliriz. Kişinin kendi inancından mutlak bir şekilde emin olması nadir bir durumdur ve inanca genellikle şüphe eşlik eder; bu nedenle refleksiyon bir şekilde devrededir. Bununla birlikte, öznenin kendi ham bilgisi üzerindeki refleksiyonunda belirli zayıflıklar söz konusu olabilir. İnancı destekleyen kanıtlar ne kadar fazla olursa olsun, kişi kanıt ile inanç arasında akılcı bağlar kuruyorsa, kendisinin sarsılmaz bir inanca varması beklenmemelidir. Henüz var olmayan, fakat gelecekte ortaya çıkabilecek bir kanıt mevcut inancı zayıflatabileceğinden, hatta çürütebileceğinden, skeptik yaklaşımı benimseyen kimse bu olasılığı göz önünde bulundurmalıdır. Kanıtların gücüne dayanarak kesinlik iddiasında bulunulduğunda, aslında inancın yanlışlığına dair ihtimalin ihmal edilebilir boyutta olduğu kastediliyor olabilir. Fakat kastedilen mutlak bir kesinlik iddiası ise, bu durumda örtük bir dogmatizm söz konusudur. Kanıt-inanç ilişkisini rasyonel bir şekilde kuramayan (örneğin ortada hiçbir destekleyici ampirik veri olmaksızın bir inancı benimseyen) açıktan dogmatizmde ise zaten kişinin inancının derecesiyle ilgili sağlıklı bir içsel değerlendirme yapması söz konusu değildir.

Buna rağmen kişi bir şekilde sarsılmaz bir inancı benimsediğinde inancın refleksif temelini ortadan kalktığını söyleyebilir miyiz? Gerek örtük gerek açıktan olsun, dogmatizmde refleksiyon kapasitesinin yokluğu değil, kişinin bilincinin söz konusu andaki durumuna dek geçerli olan bir zayıflık söz konusudur. Bunun nedeni –en azından sağlıklı bir zihinde— kişinin kendi bilgisini nesneleştirme ve dışsallaştırma yetisinin dogmatik tutumda dahi korunuyor olmasıdır. Bunlar var olduğu sürece, özne, inancının yadsınmasına karşılık gelen karşıt inancın bir seçenek olarak varlığını kabul etmektedir; fakat –özellikle akıldışı dogmatizmde— karşıt inanca karşı duygusal temelli bir inkâr içerisindedir. Rasyonel açıdan bakıldığında ise, inanç, bilinen ile bilinmeyen arasında bir epistemik köprüye işaret eder. Bilinende eksik bir şey olmalıdır ki, salt “biliyorum” yerine “inanıyorum” diyelim. Bununla birlikte, inanç aynı zamanda adeta bilinen ile bilinmeyen arasındaki bir muğlaklığı tanımlar gibidir. Bilinmeyen karşısında en azından şüphelenilen bir olasılık, sezgi veya spekülasyon gibi durum olmalıdır ki, salt “bilmiyorum” yerine yine “inanıyorum” diyelim. Dolayısıyla, inancı olanaklı kılan şey bilginin kesin olmayışıdır.

Analitik felsefe literatüründe inancın refleksiyonu önceleyen bir zihinsel durum olarak kabul edildiği daha önce belirtilmişti. Sosa inançların sadece gerçekliğin izini sürmekten ibaret olmadığını, insan bilgisinde refleksiyonun belirleyici olduğunu vurgulayarak bu formülasyonun dışına çıkar gibi

gözükmektedir. Bununla birlikte, kullanılan kavramlara yakından baktığımızda Sosa'nın da aslında inancın özünde refleksiyonun bulunması gerektiği görüşünü tam olarak benimsemediğini, yalnızca bilginin refleksif aşamasından söz ettiğini görürüz. Bu anlamda, Sosa'nın yaklaşımı ile bu makalede savduğumuz, refleksiyonun skeptik niteliği sayesinde inancın daha sofistike bir zihinsel durum olarak ortaya çıktığı görüşü arasında bir ayrışma söz konusudur. Bu durum bir ayrıntı olarak görülebilir, ancak bilginin refleksif oluşu ile inancın refleksif oluşu arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Sosa'nın refleksif bilgi kavramına dayalı analizi inancın özneler arası niteliğini dikkate almakta, bilgiyi entelektüel bir erdeme dayalı olarak benimsenen inanç olarak tanımlamak suretiyle gerekçelendirmeye ilgili içselcilik-dışsalılık tartışmasına çözüm sunma girişiminde bulunmaktadır.¹⁸ Ancak bu analiz tek bir öznenin kendi inancıyla ilişkilmesini yeni bir epistemolojik boyut olarak değerlendirmemektedir.

Sperber ise bu makaledeki sava çok daha yakın bir şekilde, özneler arası bir temele dayalı olarak doğrudan inancın refleksif olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁹ Sperber'e göre iki tür inanç vardır: Sezgisel inanç ve refleksif inanç. Sezgisel inançlar ya doğrudan veri-temellidirler (yani ampirik bilgiye dayanırlar) ya da belirli çıkarımları ve kavramsal ilişkileri içermekle birlikte, yine deneyim aracılığıyla doğrulanabilirler; çünkü ilgili çıkarımlar spontane bir şekilde gerçekleştirilebilirler. Örneğin, ilk olarak kendim bir serçe görmek suretiyle bir genellemeye vararak mı, yoksa birisi bana zamanında öğrettiği için mi serçenin kuş olduğunu hatırlamıyor olabilirim, ancak her durumda serçenin kuş olduğunu sezgisel olarak bilirim. Refleksif inançlar ise iletişim yoluyla edindiğimiz inançlardır. İnsan zihninde veri temelli olarak edinilen temsillerden farklı olarak, belirli temsillerin meta-temsili yoluyla temsil edilmesi de mümkündür. Örnek olarak, Mary'nin zihnindeki "John Dünya'nın düz olduğuna inanıyor" düşüncesi bir temsil, aynı zamanda da bir meta-temsildir çünkü Mary John'daki temsile ilişkin bir temsile sahiptir.²⁰ Sperber'a göre refleksif inançlar meta-temsili kapasitesine bağlı olarak, başka kimselerin inançlarını benimsediğimizde ortaya çıkar. Refleksif inançların doğrulama yoluyla tam olarak içselleştirilmesi ise her zaman mümkün olmayabilir; çünkü bazı durumlarda başkasından öğrendiğimiz bir inancı kısmen kavrarız. Sperber şu örneği vermektedir: Fen dersi öğretmeni küçük Lisa'ya evrende milyonlarca güneş olduğunu söylemiştir. Lisa, öğretmenine güvendiği için bu inancı be-

18 Ernest Sosa, "Beyond Internal Foundations to External Virtues", *Epistemic Justification: Internalism vs. Externalism, Foundations vs. Virtues* içinde, editörler Laurence Bonjour ve Ernest Sosa, Malden: Blackwell, 2003, 97-170.

19 Dan Sperber, "Intuitive and Reflective Beliefs", *Mind & Language* 12, no 1 (1997): 67-83.

20 Sperber, "Intuitive and Reflective Beliefs", 69.

nimser ve ne demek istendiğini kısmen zihninde canlandırır, ancak Güneş'i öğretmenin kastettiği anlamdaki gibi herhangi bir yıldızla özdeş olarak düşünmediği, sadece tek bir varlığa gönderimde bulunan özel bir isim olarak düşündüğü için bu inancı sezgisel bilgisiyle tam olarak bütünleştiremeyecektir.²¹ Bu nedenle Lisa'nın inancı refleksif bir inançtır.

Sperber içsel ve dışsal gerekçelendirme arasındaki öznel değişkenliğe ait bir etmeni ortaya koymakta ve bu şekilde kültürel yolla inanç aktarımının doğasını anlamaya çalışmaktadır. Ancak Sperber'in ileri sürdüğü refleksivite de belli açılardan bu makaledeki analizden ayrılmaktadır. Sperber, bu makaledeki temel savımızın aksine inançların her durumda refleksif olduğunu öne sürmez; ona göre sadece iletişim yoluyla edinilen inançlar refleksif olabilir.²² Sperber'in kişinin ampirik yoldan edindiği inançlar üzerinde de refleksiyonda bulunabilmesini mümkün gördüğüne dair bir ifadesi ise bulunmamaktadır. Aksine, refleksif inancın refleksif olarak kalabilmesinin koşulunu inancı benimseyen kişideki epistemolojik bir yetersizlikle temellendirdiği için, bir tür içgörü olan refleksif kapasitenin kendisini değil, bu kapasiteye ilişkin belli bir sınırlılığı dayanak edinmektedir.

"S p'ye inanıyor" demekle yetinmeyip, "S p'yi biliyor" dediğimizde, bu durum aynı zamanda S'nin p'ye ilişkin inancını paylaştığımız anlamına gelir. Keza, ancak S'nin söz konusu inancını paylaşıyorsak onun p'yi bildiğini söyleyebiliriz. Evet ama kendimizin de belli şeyleri bildiğini söyleyemiyor veya içten içe bu şekilde düşünmüyor muyuz? Elbette. Bunun temelini inancın kesinlik derecesiyle ilgili içsel bir farkındalık olduğu kolaylıkla görülebilir. Kendi inancımızı değerlendirmemiz, öznel değerlendirmemizi ilgili önerme ile onun ifade ettiği gerçeklik arasındaki direkt ilişkiden yalıtmamız, bu ilişkinin kendisini bir nesne haline getirmemiz ve bu nesneye dair ikincil bir inanç, yani inanca dair inanç oluşturmamız anlamına gelir. İnancın refleksif niteliğini bir önceki kısımda ele alınan kesinlik ve bilgi problemi kapsamında değerlendirecek olursak, şunları söyleyebiliriz: Kişi, başkasının gerek "...-e inanıyorum" gerek "...-i biliyorum" ifadesiyle dile getirdiği yargıları, onları dile getiren kişinin kendi içsel süreçlerini ve içsel-dışsal değişkenliğini dikkate almaksızın değerlendirebilir. Dışsal referans noktasından baktığımızda, bir temsil olarak bilgi ile bilginin yöneldiği nesne arasında bir karşılaştırma söz konusudur. Bu karşılaştırmaya göre inanç doğru veya değildir, bu durumda içsel açıdan ele alınabilecek inanç derecesinin (veya bilginin kesinliğinin) inancın doğrulanması problemi açısından doğ-

21 Sperber, "Intuitive and Reflective Beliefs", 75.

22 Aslında Sperber burada epistemolojide tanıklık (*Ing. testimony*) ile inançların ilişkisini irdelemektedir. Bununla birlikte kendisi ilgili makalede bu kavramı zikretmez.

rudan bir karşılığı yoktur. Bir öznenin inancının bilgi olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tespiti dışarıdan yapılmıştır. Bunun anlamı şudur: İnançın bilgiye dönüşümü ister istemez ilk başta benimsenen inancın bir çeşit dışsallaşma sürecine girmesini gerektirir. Böylesi bir dışsallaşma ya doğrudan öznelere arası bir doğrulama aracılığıyla ya da kişinin ilk inancını karşısına alarak kendini dışsal bir noktada farz etmesi, böylece kurgusal fakat bulguları değerli olan bir öznelere arası kendi iç değerlendirmesinde gerçekleştirilmesi suretiyle ortaya çıkacaktır.

İnanca dair refleksif süreç inancın olasılıksal niteliğinin de temelidir. Şöyle düşünelim: “Kanıtlar %90 olasılıkla dünya dışı zeki canlıların var olduğunu gösteriyor” şeklindeki bir inanç ile, aynı olguya ilişkin olasılığın %70 olarak verildiği bir inanç arasında, inancın konu edildiği nesnel gerçeklik açısından herhangi bir fark öngörülmemektedir. Olasılıksal fark ise gerçekliğe ilişkin inanç başlı başına değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Bir inanca bu şekilde olasılıksal değer atfedilmesi durumu güncel epistemoloji tartışmalarında inancın dereceleri başlığı altında ele alınmaktadır. Foley, derecelendirilmiş inançla salt inancın birbirinden farklı epistemolojilere sahip olduğunu belirtir.²³ Buna göre inançla ilgili iki tür soru sorulabilir: İnançın epistemolojisi konusunda, hangi önermelere inanmanın rasyonel olduğunu sorarız. İnanç derecelerinin epistemolojisi konusunda ise bir önermeye inanmamızın epistemik açıdan ne ölçüde rasyonel olduğunu sorarız. Bu çerçevede, inancın dereceleri inancın kesinliğine dayanırılmış, asıl belirleyici olanın kesinlik temelindeki inançlar olduğu iddia edilmiştir. Hatta inancın derecelendirilmesine dayalı olarak herhangi bir çikarsama yapılamayacağı dahi ileri sürülmüştür.²⁴

İnançın derecelerini irdeleyen epistemoloji alanı, doğrudan inancın konu edildiği nesnenin ötesinde inancın kuvveti ile ilgilenir. Böylelikle inanca eşlik eden şüphenin formel ifadesini konu edinmiş olur. İnanç ve şüphenin diyaletik birliği ise yine inanca ilişkin inançları gündeme getirmektedir. İnanca ilişkin inancın varlığı doğrudan refleksif bir niteliğe işaret eder. Dolayısıyla inancın dereceleri aslında inancın refleksif niteliğini destekleyen bir alandır. Bu bağlamda, inançla ilgili felsefî irdelemenin inancın derecelerini kapsayacak şekilde genişletilmesi Gettierci analizin ağırlıkta olduğu inanç epistemolojisinin sınırlılıklarına karşı iyi bir çözüm olanağı teşkil etmektedir.

23 Richard Foley, “The Epistemology of Belief and the Epistemology of Degrees of Belief”, *American Philosophical Quarterly* 29, no 2 (1992): 111.

24 Gilbert Harman, *Change in View: Principles of Reasoning* (Cambridge: The MIT Press, 1986).

İnancın dereceleri konusunda birçok önemli tartışma bulunmaktadır. Bu çalışmadaki temas noktamız bu konuya özgü felsefi problemlerin genel bir değerlendirmesinden ziyade, inanç kavramının inancın dereceleri olmaksızın ele alınamayacağı savına odaklanmaktadır. İnanç epistemolojisi kapsamında vurgulandığı gibi, inanç, konu edindiği nesneyle ilgili “ya hep ya hiç” şeklinde ifade edilebilecek bir tasavvura karşılık gelir. Karşımda su dolu bir bardak olduğuna inanıyorsam, “bardak ya vardır ya da yoktur” ikiliğindeki sınırlılık çerçevesinde düşünüyorum ve bunlardan birine ilişkin sahip olduğum kanı diğerinin imkânsızlığı anlamına geliyor. O halde inancın konu edindiği nesnel durum açısından bir dereceliliğin söz konusu olamayacağı çok açık. Fakat inancı özne açısından ele aldığımızda bu durum değişmektedir. Öyle ki inancın denk düştüğü nesnel gerçekliğin yanı sıra inancın ne derecede güçlü olduğunun bilgisi gündeme gelmektedir. Bu ise inancın özüne ilişkin bir sorgulamadır. İnanca mutlaka belli derecedeki bir şüphe eşlik eder. İnanç salt bir temsil olarak ele alınamaz, çünkü bir kavram olarak inancın asıl anlamı, kesinlik-şüphe karşıtlığı içerisinde belirmesinde, yani inanılan şeyin aynı zamanda az veya çok şüphe duyulan bir şey olmasında yatar. Bilgiden yola çıkan inanç kavramsallaştırması ise bu alana kayıtsız kalmaktadır. Bu nedenle, inanca ait refleksif sorgulamanın ilerletilmesi bir noktada analitik felsefenin mevcut önkabullerine göre sınırları çizilen iki ayrı alan olan inanç epistemolojisi ile inancın dereceleri epistemolojisinin bütünlüşmesini gerektirir.

Bilginin önkoşulu olarak benimsenen kesinlik ilkesi inançta yer alan şüphe ile çelişki içerisinde olduğundan, böylesi bir bütünlük ancak kesinliğin yalnızca bir ideal olduğu gerçeğinin kabul edilmesiyle sağlanabilir. Bu durumda ise kesinlik idealinin yeri kesinliğe yakınsama ilkesi tarafından doldurulabilir. Buna göre, belirli inançlarımızda daha fazla kesinlik olduğunu bilebiliriz, çünkü inançlarımızın konu edindiği olgular, olduğundan farklı olmasalar da, söz konusu inançlarımıza yönelik inançlarımız kesinlik açısından derecelendirilebilir. Derecelendirme ise genel bir bağdaşım ilkesi tarafından desteklenebilir: Spesifik bir inançla ilgili gerekçelendirme ne derecede kapsamlı ise, ne kadar farklı bağlamda gerçekleştirilebiliyorsa ve ne ölçüde sınımadan geçmişse, inanca da o denli kesinlik atfedebiliriz. İnançlar süreçsel olarak şekillenir ve dönüşüme uğrarlar. Sarsılmaz ve nihaî inançlara ulaşabileceğimize dair epistemolojik bir dayanak ise şimdiye kadar bulunamamıştır. Dolayısıyla inançların sınılanması ve yanlışlanmasının sonu gelmez süreçler olduğuna inanmak daha makuldür.

Öz

Gettier Sonrası Epistemolojiye Eleştirel Bir Katkı: İnancın Refleksif Niteliği

Bu makalede inançların öznel ve özneler arası temellerini ele alan bir felsefî analiz sunulmaktadır. Analitik felsefede inanç-bilgi ilişkisini kesinlik ideali üzerinden açıklama girişimi eleştirilmekte ve inancın ilişkisel doğasını temel alan skeptik bir yaklaşım önerilmektedir. Güncel literatürde genellikle bir öznenin belirli bir önermeye inanması veya bu önermeyi bilmesinin anlamı üzerinde durulmaktadır. İnancın öznel gerçekliğini anlamak bakımından önermesel tutumların önemi kabul edilmelidir, ancak inanmak ve bilmek arasında, gönderimde bulunan özneye bağlı olarak ortaya çıkan değişkenlik de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, makalede Gettier sonrası epistemolojide inancın bilginin bir ön koşuluna indirgenmesi eleştirilmektedir. Alternatif olarak inancın özneler arası dinamikleri irdelenerek inancın refleksif bir doğası olduğu ileri sürülmektedir. İnançların refleksif olması, aynı zamanda kesinlik idealinin yerine kesinliğe yakınsama ilkesinin koyulması ve inançların süreçsel gerçekliğinin kabul edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: inanç, bilgi, kesinlik, Gettier problemi, şüphecilik, refleksivite.

Abstract

A Critical Contribution to Post-Gettier Epistemology: The Reflexive Nature Of Beliefs

In this paper, a philosophical analysis that addresses the subjective and intersubjective bases of beliefs is carried out. The attempt in analytical philosophy to explain the belief-knowledge relationship based on the ideal of certainty is criticized and a sceptical approach that focuses on the relational nature of beliefs is proposed. Current studies usually focus on the meaning of a subject's belief or knowledge about a certain proposition. Despite the significance of propositional attitudes for understanding the subjective basis of beliefs, the interchangeability of believing and knowing that depends on the referring subject should not be ignored. In this context, this paper criticizes reducing beliefs to a precondition of knowledge in post-Gettier epistemology. Alternatively, intersubjective dynamics of beliefs are investigated by asserting that beliefs have a reflexive nature. This also means that the ideal of certainty should be replaced by a principle of approximation to certainty and that we should acknowledge the processual nature of beliefs.

Keywords: belief, knowledge, certainty, Gettier problem, scepticism, reflexivity.

Kaynakça

- Descartes, René. *Meditasyonlar*. Çev. İsmet Birkan. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2007.
- Foley, Richard. "The Epistemology of Belief and the Epistemology of Degrees of Belief". *American Philosophical Quarterly* 29, no 2 (1992): 111–24.
- Gettier, Edmund L. "Is Justified True Belief Knowledge?" *Analysis* 23, no 6 (1963): 121–23.
- Harman, Gilbert. *Change in View: Principles of Reasoning*. Cambridge: The MIT Press, 1986.
- Harman, Gilbert H. *Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
- Jenkins, Michael. "The Origin of the 'Gettier' Problem: Socrates and the Theaetetus". *Logos and Episteme* 2, no 1 (2011): 51–66.
- Moore, George Edward. "Moore's Paradox". *G. E. Moore: Selected Writings* içinde, ed. Thomas Baldwin, 207–12. New York: Routledge, 2013.
- Moran, Richard. *Authority and Estrangement: An Essay on Self-knowledge*. Princeton: Princeton University Press, 2012.
- Neta, Ram. "S Knows That P". *Noûs* 36, no 4 (2002): 663–81.
- Schwitzgebel, Eric. "Belief". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde, ed. Edward N. Zalta, 2021. <https://plato.stanford.edu/entries/belief/>. Erişim Tarihi: 15.2.2023
- Sosa, Ernest. "Reflective Knowledge In the Best Circles". *The Journal of Philosophy* 94, no 8 (1997): 410–30.
- Sosa, Ernest, "Beyond Internal Foundations to External Virtues". *Epistemic Justification: Internalism vs. Externalism, Foundations vs. Virtues* içinde, editörler Laurence Bonjour ve Ernest Sosa, 97–170. Malden: Blackwell, 2003.
- Sosa, Ernest. "The Metaphysical Gettier Problem and the X-Phi Critique". *Explaining Knowledge: New Essays on the Gettier Problem* içinde, editörler Rodrigo Borges, Claudio de Almeida ve Peter D. Klein, 231–41. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Sperber, Dan. "Intuitive and Reflective Beliefs". *Mind & Language* 12, no 1 (1997): 67–83.
- Starmans, Christina ve Ori Friedman. "The Folk Conception of Knowledge". *Cognition* 124, no 3 (2012): 272–83.
- Wittgenstein, Ludwig. *Felsefi Soruşturmalar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.